

Ольга Сухомлинська

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПІДХІД ДО РОЗГЛЯДУ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО ДИТИНУ

Поняття толерантності і як принцип, і як засаднича ідея суспільного розвитку – це поняття і явище недавнього часу, останніх 25–30 років. Воно віддзеркалює посилення різноманітності світу, розширення глобалізаційних процесів, свідчить про мобільність окремої людини і цілих спільнот, релігійне і конфесійне різноманіття, автономізацію особистості, розповсюдження ідей солідарності, лібералізму. Тому толерантність пов'язана з полікультурністю (багатокультурністю, мультикультурністю, транскультурністю, міжкультурністю), які виступають головною підвалиною і засадою толерантності, тобто сповідують не асиміляцію, уніфікацію, а спрямовані на сприйняття різних культур, різних світоглядів, їх збереження і підтримку.

Стосовно такої ідеології у західному, європейському суспільстві виробляється політика й ідеологія толерантності, яка набуває рис всезагальності і тлумачиться як багатоманіття людства, взаємозалежність усіх від кожного, повага до іншого, його прав (і насамперед право бути іншим), утримання від нанесення шкоди іншому. Ці підходи узагальнені в Декларації принципів толерантності, прийнятій ЮНЕСКО у 1995 р. і у цьому ж році ратифікованій Верховною Радою України.¹

Як і будь-яка декларація, вона носить узагальнено-абстраговані формулювання, які в кожній країні мають своє прочитання. У нього входять смисли і межі розуміння толерантності, її форми і прояви; принагідно аналізуються її дихотомічні протилежності – нетерпимість/радикалізм, які більш поширені, узвичаєні, ніж ця, характерна для постмодерністської доби. У багатьох суспільствах процес прийняття ідеології толерантності спирається на діалог/полілог культур, з якого виростає полікультурне взаєморозуміння.

Нас цікавить толерантність як складова освітнього простору, освітньої політики і організації освіти. Тому важливо, яка методологія лежить в її основі. Для вияснення цього питання звернемося до визначень відомого сучасного російського фахівця з моралі Абдусалама Абдулкерімовича Гусейнова, який розглядає

толерантність як сучасну форму гуманізму, канон моральних добродійностей і норму поведінки людини, «новим етичним досягненням новоевропейської культури. Вона пропонує індивіду утриматися від того, щоб брати на себе право бути суддею в питаннях добра і зла, націлює на розуміння протилежної точки зору, але разом з тим нетерпимо ставитися до поблажливості щодо моральних вад, до деструктивної поведінки»²

Серед українських філософів-етиків, що розглядали питання толерантності, назовімо передовсім В. А. Малахова і його статтю «Толерантність і її межі: до етичного осмислення поняття», яка вийшла у 2005 р. і де розглядається ця проблема і в загальноетичному вимірі, і в загальнофілософському контексті.³

У зарубіжній педагогіці толерантність розглядається в структурі цінностей освіти як підхід, який толерує мовні, культурні навіть цивілізаційні ознаки груп та окремих осіб, залучених у спільний процес навчання. Він виявляється в організації рідномовного навчання, друкуванні й застосуванні підручників для таких дітей, проведенні позашкільних заходів (вечорів, вистав, перформенсів тощо), актуалізації традиційних ремесел тощо, до яких залучаються усі діти, батьки, громада. В цілому українські освітяни також ідуть цим шляхом і пропонують подібні шляхи формування почуття толерантності та толерантної поведінки.

Як видається, в Україні до останнього часу не було великих проблем щодо поміркованого ставлення до інших культур, звичаїв, традицій та їх репрезентацію. По-перше, в Україні існує гомогенне суспільство, тут не представлені культури, які кардинальним чином відрізняються від української. По-друге, за нами стоїть радянське минуле, де принцип інтернаціоналізму в організації і діяльності освіти досить успішно реалізувався, як рівність усіх громадян, хоча в книгах він був прописаний як марксистська

² Див.: Гусейнов А. А. Толерантность и диалог культур // Диалог культур и партнерство цивилизаций: IX Межд. Лихачевские науч. чтения. 14–15 мая 2009 г. Спб.; Изд-во СПб ГУП. – 2009. – С. 65–68.

³ Малахов В. Толерантность и ее границы: к этическому осмыслению понятия // В кн.: Малахов В. Уязвимость любви. Дух і Літера. – 2005. – С. 137–143.

¹ Див.: Декларація принципів толерантності / zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_503

соціально-класова концепція. Радянський «соціалістичний» інтернаціоналізм пропонував і поширював ідеологію дружби і співробітництва між різними націями, а мав на меті «формування і розвиток почуття дружби між народами і поваги до трудящих усіх національностей».⁴

Ідея ж непримиренності до ворогів – капіталістів, шовіністів, націоналістів та їхніх дітей, до яких потрібно ставитися нетерпимо, знаходилися там, десь далеко, в інших країнах, або в минулому, а, отже, були винесені за рамки реального повсякденного життя. Тому, на мою думку, ідеї єдності, рівності, товариськості і співпраці, були характерними ознаками радянської педагогіки і освіти. І проблем, криз і суттєвих протиріч тут не виявлялося, або ж вони носили ілюзорний, віддалено-абстрагований характер.

Звичайно, це дуже узагальнена оцінка, тому що тенденції і зусилля радянської ідеології до уніфікації, унітарності й асиміляції всередині політичних кордонів держави провокували і культивували, наприклад, в українців, бажання культурного виокремлення, де маркерами виступали мова, вбрання, традиції, пісенний фольклор тощо. Це ж стосувалося й інших народів. Але у освіті, її організації відбувалася внутрішня, дуже прихована і завуальована диференціація і стратифікація. але не за тими ознаками, які були перераховані вище, а за внутрішніми, які випливали із природи і сутності радянської держави тоталітарно-уніфікованого типу, що спиралася в цілому на ідеологізовані дисциплінарні, репресивні методи і форми діяльності. Яка ж стратифікація відбувалася, коли ми подивимося на цю проблему крізь призму толерантності/нетерпимості, заглиблюючись у часи Сухомлинського?

Поставимо в центр міркувань ключову ідею толерантності як сприйняття Іншого в його інакшості, визнання за ним права бути іншим, і тоді в поле нашого зору відразу потрапляє В. О. Сухомлинський, усі твори якого рясніють прикладами дітей, які відрізняються від інших.

То що означало бути Іншим, у радянські часи 1950–1960 років, у роки Сухомлинського? Іншими були діти та їхні батьки, які не вписувалися у концепцію «щасливого радянського дитинства», оптимізму, з перспективним сприйняттям дійсності, радісні і здорові. Це діти, не схожі на інших, з різними відхиленнями, вадами, які радянською наукою і практикою «відбраковувалися» й поміщалися у спеціальні, майже завжди закритого типу заклади. Як видається, головна лінія, водорозділ у дихотомії толерантність/нетерпимість на вітчизняному

грунті пролягла саме стосовно цих дітей – дітей із різними вадами – фізичними, інтелектуальними, психічними мовленнєвими, із затримкою розвитку. Відверто кажучи, вони і до цього часу є іншими, виступають об'єктами цькування (російською – травли), з боку дітей, неприємні з боку дорослих, що є найвищим проявом інтолерантності у демократичному суспільстві. Ця проблема знаходиться на вістрі зарубіжних дослідників, чого не можна сказати про наші науково-педагогічні розвідки.⁵

Корені такого ставлення, серед інших, лежать і у історичному минулому, коли держава вирішила, що в такій унікальній країні як Радянський Союз, що прямує до світлого й щасливого майбутнього, не може бути на виду, серед піонерів і жовтенят, дітей недосконалих, із різними вадами. Це було головною ідеологічною причиною того, що такі діти поміщувалися в замкнений простір, ізолювалися, знаходилися серед собі подібних; це були певні гетто, характерні для ідеології «внутрішньої колонізації». Такі заклади, між тим, обслуговувалися висококваліфікованими, може, найкращими в світі фахівцями і були добре облаштованими в економічному відношенні. Система таких закладів, від дошкілля до закладів середньої освіти була ієрархічно пов'язана між собою, утворювала замкнений цикл.

Система спеціальних (дефектологічних) закладів склалася у період 1930 років, після розгрому педології, яка приділяла цим питанням велике значення, і у часи Сухомлинського діяла достатньо ефективно. Від дітей із порушеннями розвитку звичайні школи, як правило, поспішали позбавитися, і робили це відповідно до усталених процедур – обстеження, комісії, рекомендації і таке інше.

Сухомлинський, на відміну від офіційної установки і налагодженої практики, з великою увагою ставився до Інших дітей – дітей із недоліками, відхиленнями, різними вадами, приділяв їм велику увагу впродовж усього творчого життя. У своїх книгах «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителеві», «Розмова з молодим директором школи», а також у статтях «Обережно: дитина», «Найвідсталіший у класі», «На нашій совісті людина» він широко розглядає цю проблематику.

Своє ставлення до дітей із вадами Василь Олександрович узагальнив у праці: «Чим лікувати мозок – думкою, працею, творчістю – чи ліками? (Деякі результати 35-річного

⁴ Интернациональное воспитание // В кн.: Педагогическая энциклопедия. В 4-х т. Т. 2. – М.: Изд-во «Сов. Энциклопедия». – 1965. – С. 259–262.

⁵ Кутузова Дарья. Проблема травли детей в школе. Обзор зарубежных исследований // Режим доступа: [propsixology.ru / prakticheskaya-nauchno-metodicheskaiy/1094](http://propsixology.ru/prakticheskaya-nauchno-metodicheskaiy/1094)

дослідження)», яка в повному обсязі побачила світ у 2008 році як складова тематичного збірника уривків з його творів і праць, об'єднаних назвою «Обережно: дитина. В. О. Сухомлинський про важких дітей».⁶ На усі ці твори і будемо посилалися при подальшій аргументації наших міркувань.

Василь Олександрович вирішує питання навчання і виховання Інших дітей з позицій педагога-гуманіста. Він дивиться на них перш за все очима психолога, заглядає в їхні душі, вивчає поведінку, настрої, аналізує впливи, оточення, сім'ю, її побут, традиції. Мета цього вивчення – надати дитині якнайбільше можливостей для її розвитку – інтелектуальних (розумових), фізичних, емоційних, моральних в умовах солідарності усіх дітей, що навчаються в загальноосвітній школі, дружньої до дитини. Щодо таких дітей Сухомлинський писав: «Важкі діти є, від них нікуди не підеш. Це така маленька людина, у якої в силу найрізноманітніших причин ми бачимо ненормальності, аномалії в розумовому, емоційному або моральному розвитку... І у кожного з них – щось своє, особливо, глибоко індивідуальне, своя причина, своє джерело, свої особливості, свої шляхи поступового виховання».⁷

Він говорить про кожного з них, і завдяки такій увазі ми можемо типологізувати їх за певними категоріями:

а) занадто жваві, емоційно збудливі, розбишакуваті діти, яким нудно у класі і чия увага шукає (і знаходить) застосування своїх сил;

б) діти хворобливі, з пригніченою нервовою системою, з недостатнім фізичним і розумовим розвитком, які пасивно і тихенько сидять на уроках, але майже нічого не сприймають. Він вважав, що така категорія дітей найбільш поширена у тогочасних школах;

в) діти з наявними фізичними вадами, які у класі майже зразу стають об'єктом пильної і недоброзичливої уваги своїх однолітків. Вони скуті, намагаються бути непомітними і думають лише про те, щоб їх не чіпали;

г) байдужі, відлюдькуваті, зневажаючі усіх діти. Так, Сухомлинський вважав це великою вадою, коли зовсім маленька дитина, 5–6-річна не чутлива до оточуючого світу, до товаришів, однокласників, часто такі діти є відображенням, дзеркалом морального життя батьків;

д) діти-егоїсти, ті, які через домашнє

виховання, вважають себе центром усіх подій і думок, керуються лише власними бажаннями і зневажають інших; вони можуть бути активні, але у разі, коли це стосується їхньої користі;

е) діти із затримкою розумового розвитку, малоздібні розумово відсталі, через що майже виключені із життя класу, школи, вони ледве навчаються читати і писати.

Окресливши усі ці типи важких дітей, Сухомлинський зазначав ще у 1957 році, «скільки важких учнів, стільки й внутрішніх причин труднощів. Якщо педагог справжній вихователь, а не бездушний формаліст, який намагається в єдину мить зробити усіх важких «легкими», він завжди знаходить у найскладнішому характері вихованця ключ, що дозволяє впливати на найчутливіші ділянки його розуму, серця і волі, і, таким чином, продовжувати із року в рік нелегку, навіть дуже складну ... справу виховання <...>».⁸

«Із року в рік», «із року в рік» – це ключова теза у розумінні підходів Василя Олександровича до дитини взагалі і до проблемної зокрема. Він вибудовував індивідуальну підтримку кожного з таких дітей, як складову своєї освітньо-виховної системи. З усіх, виділених нами категорій дітей із особливими характеристиками, особливо він особливу увагу приділяв тим, які потребують найбільшої уваги і особливого ставлення – це діти з відсталістю, які більш за все підходять до категорії «Інший». Сухомлинський вважав, він був переконаний, що і таких дітей, а, може, краще сказати, і передовсім таких дітей доцільно навчати і виховувати у звичайній школі. Про це він пише у статті «Найвідсталіший у класі» (1970), а більш широко і аргументовано – у рукописі «Чим лікувати мозок – думкою, працею, творчістю – чи ліками».

Підштовхнуло педагога до міркувань на цю тему постійне спостереження за дітьми із розумовою відсталістю, що вчилися у Павлівській школі, і не просто спостереження, а «співпереживання, просте співчуття до людини стало головним стимулом, що спонукало мене до пошуків шляхів порятунку цих дітей і до наукового дослідження».⁹

Крім того, в 60-і роках на сторінках популярного в той час щотижневика «Літературная газета» розгорнулася дискусія про застосування

⁸ Сухомлинський В. О. Про «важких» і «неможливих». // У зб.: Обережно: дитина. В. О. Сухомлинський про важких дітей. – Луганськ. – 2008. – С. 39–40.

⁹ Сухомлинський В. А. Чем лечит мозг – мыслью, трудом, творчеством – или лекарствами? (Некоторые итоги 35-летнего исследования) // У зб.: Обережно: дитина. В. О. Сухомлинський про важких дітей. – Луганськ. – 2008. – С. 244.

⁶ Обережно: дитина. В. О. Сухомлинський про важких дітей. – Луганськ: держ. заклад «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – 2008. – 264 с.

⁷ Див.: Сухомлинський В. О. Трудные дети (Правда Украины. – 1966, 12 февраля) // В кн.: Обережно: дитина. В. О. Сухомлинський про важких дітей. – Луганськ. – 2008. – С. 78.

сильнодійних медичних препаратів з метою управління інтелектом людини. Сухомлинський уважно слідкував за її перебігом і виклав свої погляди на розвиток дітей з вадами розумового розвитку якраз крізь призму такого напрямку, який задала ця дискусія і серед іншого і про мозкову діяльність, і про формування мислительних процесів у таких дітей. Ми ж зупинимося лише на його психолого-педагогічній аргументації питань освіти і виховання дітей із легкою або сильною розумовою відсталістю, адже саме до них він виявляв особливу терпимість, формував толерантність до них у дитячому середовищі.

Сухомлинський говорить не про дітей із діагнозом (імбецилів і дебілів), які, як і він вважав, мають вчитися у відповідних спеціалізованих закладах, а про дітей малоздібних, з зниженими інтелектуальними можливостями. Його досвід свідчив, що такі діти не є приреченими. «Я переконаний, – стверджував Василь Олександрович, що навчати і виховувати їх потрібно саме у нормальній школі».¹⁰ Це була його ключова позиція і переконання, що спиралися на досвід.

Він вивчав «спадковість, побут, умови життя, стан здоров'я, харчування, духовне життя більше двох тисяч сімей, особлива увага при цьому приділялася дітям, які приходили до нас у школу».¹¹ Сухомлинський виділяє низку причин, що призводять до такого стану, і з педагогічного боку це перш за все «інтелектуальна обмеженість, убогість духовного життя сім'ї, взаємостосунків між батьками і між матір'ю і дитиною, батьком і дитиною».¹²

Вагомою причиною і певним наслідком є також відсутність емоційного життя, емоційного сприйняття світу, емоційної пам'яті у дитини, через брак правдивої материнської любові, бо головню через матір відбувається її емоційне пізнання світу.

І ось така дитина приходять до школи. Василь Олександрович вбачав свою місію щодо неї у розвитку мислення, у розвитку пам'яті через організацію спеціальних занять або створення особливих умов роботи на уроці, зі своїм темпом навчання, бо якщо дати їй радість успіху, «радість пізнання, відкриття істини, то бажання знати завжди буде супроводжувати його працю».¹³

Для організації такого процесу він

використовував уже знані нами уроки розвитку мислення, подорожі до першоджерел думки і слова, долучення до поезії, музики, читання книг, творчої праці: «розумна рука робить розумним мозок». Усі ці засоби і методи спрямовувалися на розвиток дитини, і перш за все на розвиток мислення.

У цьому процесі особливе місце належить шкільному колективу, його інтелектуальному, емоційному життю, у якому перебувають такі діти. Він писав: «В зв'язку з цим піклування про емоційне життя колективу, в якому живуть і трудяться малоздібні і недоумкуваті (слабоумні) діти, – це особливий напрям усієї виховної роботи школи. Потрібне також спеціальна турбота про емоційне життя кожної дитини, до захованих думок і пам'яті якої добиратися особливо важко».¹⁴

Над об'єднанням цих двох складових – життя колективу як єдине ціле і місце кожної дитини у ньому, особливо такої вразливої з усіх боків, про яку ми говоримо, Василь Олександрович весь час працював, створюючи систему впливів і взаємовпливів: колектив впливав на таких дітей своєю особливою увагою, толерантністю, піклування про них, а самі діти через особливе до них ставлення співчуття, опіку пізнавали людину і самі змінювалися, вдосконалювалися; у них пробуджувалися емоції, виникало бажання стати кращими. «Я тисячу разів переконаний, що одним із важливих психологічних засобів покращення мозку є виховання здатностей відчувати людину», – стверджував Сухомлинський. Тобто, він наголошував не на ізоляції у спеціальне середовище, що сприяє відособленню, обмеженню спілкування і, відповідно, дискримінації особистості, а, навпаки, наполягав на включенні таких дітей до середовища школи, прихильної до неї, в активну колективну (комунікаційну, трудову) діяльність, які виключають її самоізоляцію. Це положення надзвичайно важливе, навіть головне. Така дитина потребує співчуття, уваги, підтримки, включення у зв'язки, що існують або ж, за Сухомлинським, які спеціально створені для цього. Один з них – це «спеціальна хрестоматія оповідань для впливу на емоційний світ недоумкуватих і малоздібних дітей. Це оповідання про горе й радість, щастя спілкування і самотність, мужність і непримиренність до зла, достоїнство людини і право про недоторканість особистого духовного світу».¹⁵ Підкреслимо ще

¹⁰ Сухомлинский В. А. Чем лечит мозг – мыслью, трудом, творчеством – или лекарствами? (Некоторые итоги 35-летнего исследования) // У зб.: Обережно: дитина. В. О. Сухомлинський про важких дітей. – Луганськ. – 2008. – С. 244.

¹¹ Там сам. – С. 249.

¹² Там сам. – С. 250.

¹³ Там само. – С. 256.

¹⁴ Там само. – С. 260.

¹⁵ Сухомлинский В. А. Чем лечит мозг – мыслью, трудом, творчеством – или лекарствами? (Некоторые итоги 35-летнего исследования) // У зб.: Обережно: дитина. В. О. Сухомлинський про важких дітей. – Луганськ. – 2008. – С. 261.

раз, що крім спеціальних праць, присвячених цій тематиці, практично у кожному творі Сухомлинського є рядки, присвячені таким дітям. Найпоказовішою у цьому сенсі є книга «Серце віддаю дітям»; багато дітей, описаних у цьому творі, потребують особливого ставлення. Василь Олександрович аналізує фізичний, психічний і інтелектуальний стан кожної дитини, описує стосунки в сім'ї, знайомиться з родиною – дідусями і бабусями. Він спостерігає за кожним кроком дитини, за виразом її обличчя. Ось, наприклад, хлопчик Петрик, тугодум, малоздібний до навчання, невстигаючий з багатьох предметів, і особливо з математики. І Сухомлинський з перших кроків спілкування намагається впливати на дитину через систему спеціальних завдань, «давав змогу самому найслабшому учневі, найбільш, здавалося б, безнадійному тугодумові поміркувати над тим, що в нього не виходить».¹⁶ І такий підхід з часом давав свої плоди.

По великому рахунку у його концепції йдеться не про толерантність у її сучасному розумінні, як кінцевий результат виховного процесу, а толерантність як початок шляху, важкої праці над формуванням більш емоційно виразних і забарвлених почуттів, таких як співчуття, співпереживання, турбота.

Отже, з головних завдань у навчанні і вихованні «Інших» дітей Сухомлинський вважав створення максимально дружнього середовища, яке розуміє, підтримує, співчуває, піклується про таку дитину, а учитель, педагогічний колектив спрямовують зусилля і на створення такого виховного і підтримуючого середовища, і одночасно дбають про розвиток цієї дитини, розвиток її мислення, пам'яті, емоцій. Такий підхід є системним, холистичним, він включає усі життєво важливі сторони і процеси життєдіяльності дитини, спрямований на забезпечення успішного розвитку «Інших дітей». Толерантність виступає тут першою цеглиною у цій будівлі.

Ще одна важлива думка, яка пов'язана з толерантністю як підходом до вирішення виховних завдань школи, яка має в своєму складі дітей із затримкою інтелектуального розвитку. Він звернений до учителя, вихователя, який має справу з Іншими дітьми. Саме учитель, учительський колектив мають бути терплячими, терпимими і толерантними, бо у них є одне знаряддя – любов і повага до дитини. Сухомлинський зазначає: «Це довготривалий, багаторічний, одноманітно і пекельно складний, нестерпно важкий засів, зерна якого дають маленькі, ледь помітні паростки тільки через декілька років. Це праця, яка вимагає великого

терпіння і витримки, великої любові до людини і безмежної віри в могутню силу виховання».¹⁷

Ідеї, які розвивалися і втілювалися Сухомлинським більше ніж 45 років тому, сьогодні набувають актуальності. Так, у 2006 році була прийнята Конвенція ООН про права інвалідів, в Україна вона була ратифікована в кінці 2009 року. Цей документ спрямований проти дискримінації людей, дітей з вадами, декларує їх невід'ємні людські права і достоїнства.¹⁸ Конвенція зазначає право осіб з порушеннями розвитку на інклюзивну освіту, тобто відмова від спеціальних навчально-виховних закладів.

В багатьох країнах світу спостерігаємо розвиток інклюзивної освіти, не без супротиву деяких батьків і громад, де толерантність виступає необхідною умовою для організації і проведення такого навчання. Тут я бачу співзвучність з ідеями Василя Олександровича про необхідність навчання таких дітей у звичайних школах. Але надзвичайно важливо, і про наголошують сучасні педагоги, і про це багато писав Сухомлинський, щоб спільне шкільне середовище не відштовхувало цих дітей, щоб вони не знаходилися серед дітей у самоізоляції, були частиною дружнього середовища, отримували підтримку.

Науковці багатьох країн сьогодні працюють над цими проблемами. Точкою відліку для них є ідеї Л. С. Виготського, його програмна праця «Діагностика розвитку і педологічна клініка важкого дитинства» (1931), де педагог, окрім іншого, наполягає на культурно-педагогічному, психологічному, компенсаторному впливу на таких дітей, а не на їх ізоляції і самоізоляції, які лише поглиблюють вади розвитку. Відзначимо, що ідеї і думки Василя Олександровича співпадають з експериментальними висновками Л. С. Виготського, хоча у період, коли жив і працював Василь Олександрович, ідеї Л. С. Виготського не були поширені, не перевидавалися його твори, він був негласно заборонений, а його перевідкриття, видання творів в 6-ти томах, яке резонувало на весь світ, відбулося лише на початку 1980-х років.

¹⁷ Сухомлинский В. А. Чем лечит мозг – мыслью, трудом, творчеством – или лекарствами? (Некоторые итоги 35-летнего исследования) // У зб.: Обережно: дитина. В. О. Сухомлинський про важких дітей. – Луганськ. – 2008. – С. 263.

¹⁸ Цікаво, що в російському, і в українському варіантах Конвенція носить в назві означення «інваліди». В німецькому ж перекладі цієї Конвенції ні в назві, ні в тексті не зустрічається слово «інвалід», хоча воно є в німецькій мові. В німецькому виданні цей документ носить назву Конвенція ООН про права осіб з порушеннями розвитку.

¹⁶ Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Нове прочитання. – Харків: Акта, 2012. – С. 295.

Ці ідеї лежать в основі і сьогоднішніх розробників проблеми, як, наприклад, Вольфганг Янтсена (Німеччина), який, спираючись на Виготського, зазначає, що «якщо соціальні відносини, стосунки у колективі будуть систематично застосовуватися як ключовий фактор компенсації дефекту, це приведе до соціальної компенсації через переборення ізоляції і низхідному впливові вищих коркових функцій на нижчі... Соціальні ситуації такого типу потребують не лише адекватного означення змісту зовнішнього світу, присутнього в діяльності дитини, понятійними засобами мовлення – вони також вбудовані в міжособистісний соціальний простір, що здійснює заохочення і підтримку такої діяльності».¹⁹

Короткий перелік ключових моментів сьогоднішнього ставлення до Іншої дитини і думок і щодо її розвитку, як видається, свідчить, що ідеї Сухомлинського випереджали свій час і сьогодні мають значення для учителя, школи, вихованців.

Сьогодні ми зупинилися на одному аспекті цієї проблеми – педагогічному підході до дітей із затримкою розвитку. Всі інші категорії важких дітей, про яких писав Василь Олександрович, також потребують особливої уваги педагога і, звичайно, толерантного ставлення. Думаю, що вони будуть розглянуті науковцями – нині або у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виготский Л. С. Диагностика развития и педагогическая клиника трудного детства. Собр. соч. в 6-ти т. – Т. 5. – 1983. – С. 257-311.
2. Гусейнов А. А. Толерантность и диалог культур // Диалог культур и партнерство цивилизаций: IX Межд. Лихачевские науч. чтения. 14-15 мая 2009 г. Спб.; Изд-во СПб ГУП. – 2009. – С. 65-68.
3. Декларация принципів толерантності. Утверждена резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. // zakon4. zada.gov.ua/laws/show/995_503
4. Келли Катриона. «Маленькие граждане большой страны»: интернационализм, дети и советская пропаганда // magazines. ru/nlo/.../kation-pr.html.
5. Малахов В. Толерантность и ее границы: к этическому осмыслению понятия // В кн.: Малахов В. Уязвимость любви. Дух и Литера. – 2005. – С. 137-143.

6. Обережно: дитина! В. О. Сухомлинський про важких дітей. – Луганськ: держ. заклад «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – 2008. – 264 с.
7. Практика внутренней колонизации в культурной истории России. Сб. статей / Под ред. А. Эткінда, Д. Уффельманна, И. Кукулина. – М. : Новое лит. Обозрение, 2012. – 960 с.
8. Сухомлинська О. В. Освіта для полікультурного суспільства: наміри конструювання в Україні // В кн.: Wielokulturowosc i edukacja. – Warszawa-Cieszyn-Kijow. – 2014. S. 175-182.
9. Янтцен В. Нарушения развития и инклюзия. Доклад участника конференции // Культурно-историческая психология. – 2011. – № 3. – С. 98-104.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Vyhotsky L. S. Dyagnostyka razvytyya y pedahohycheskaya klynyka trudnoho det stva. Sobr. soch. v 6-ty t. – T. 5. – 1983. – S. 257-311.
2. Huseynov A. A. Tolerantnost' y dyala kul'tur // Dyaloh kul'tur y partnerstvo tsyvylyzatsyy: IKh Mezhd. Lykhachevskye nach. chtenyya. 14-15 maya 2009 h. Spb.; Yzd-vo SPb HUP. – 2009. – S. 65-68.
3. Deklaratsiya pryntsyypiv tolerantnosti. Utverdzhena rezolyutsiyeyu Heneral'noyi konferentsiyi YuNESKO vid 16 lystopada 1995 r. // zakon4. zada.gov.ua/laws/show/995_503
4. Kelly Katryona. «Malen'kye hrazhdane bol'shoi strany»: ynternatsyonalizm, dety y sovet'skaya propahanda // magazines. ru/nlo/.../kation-pr.html.
5. Malakhov V. Tolerantnost' y ee hranytsy: k etycheskomu osmyslenyyu ponyatyaya // V kn.: Malakhov V. Uyazvymost' lyubvy. Dukh i Litera. – 2005. – S. 37-143.
6. Oberezhno: dytyna! V. O. Sukhomlyns'ky pro vazhkykh ditey. – Luhans'k: derzh. zaklad «Luhans'kyy nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka. – 2008. – 264 s.
7. Praktyka vnutrenney kolonyzatsyy v kul'turnoy ystoryy Rossyy. Sb. statey / Pod red. A. Etkynda, D. Uffel'manna, Y. Kukulyna. – M. : Novoe lyt. Obozrenye, 2012. – 960 s.
8. Sukhomlyns'ka O. V. Osvita dlya polikul'turnoho suspil'stva: namiry konstruyuvannya v Ukrayini // V kn.: Wielokulturowosc i edukacja. – Warszawa-Cieszyn-Kijow. – 2014. S. 175-182.
9. Yanttsen V. Narushenyaya razvytyya y ynklyuzyya. Doklad uchastnyka konferentsyy // Kul'turno-ystorycheskaya psykhohohyya. – 2011. – № 3. – S. 98-104.

¹⁹ Янтсен Вольфганг. Нарушения развития и инклюзия. Доклад участника конференции // Культурно-историческая психология. – 2011. – № 3. – С. 98-104.